

Knoz, Tomáš

Horní Rakousy

In: Knoz, Tomáš. *Pobělohorské konfiskace : moravský průběh, střeoevropské souvislosti, obecné aspekty*. Vyd. 1. Brno: Matice moravská, 2006, pp. [364]-382

ISBN 8086488349 (Matice moravská)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/123628>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Horní Rakousy

Šlechta z Horních Rakous, resp. z historické země nad Enží, jež byla rodinnými vazbami velmi silně propojena se šlechtou dolnorakouskou, vystoupila proti Ferdinandovi II. s podstatně větší razancí nežli jejich kolegové v Dolních Rakousích.¹³⁷ Bylo tomu tak mimo jiné i z toho důvodu, že si země v mnohých ohledech zachovala vlastní právní zvyky i vlastní stavovskou obec s centrem v Linci.¹³⁸

Šlechtická společnost a stavovské povstání v Horních Rakousích

Na sklonku 16. století se jednání na zdejších zemských sněmech zúčastňovalo přibližně dvacet panských rodin.¹³⁹ Protestantství zapustilo v zemi kořeny již v Lutherových časech a pro šlechtu zároveň představova-

(137) O propojení šlechty v Dolních a Horních Rakousích svědčí problém, se kterým se potýkali rakouští historikové ve snaze vytvořit seznam dolnorakouské či hornorakouské konfiskované šlechty. Ignaz Hübel přistoupil k řešení, že sestavil seznam společný pro obě země. Tato skutečnost ovšem znesnadňuje možnost předkládané práce provést oddělenou interpretaci konfiskačního procesu v Dolních a Horních Rakousích. HÜBEL, I.: *Die 1620 in Nieder- und Oberösterreich politisch kompromittierten Protestanten*. JbGGPÖ 59, 1938, s. 45–62; 60, 1939, s. 105–125. Příkladem šlechticů, kteří drželi své statky i stavovské úřady po obou stranách Enže, byli i „hauptrebelové“ Karel a Helmhard Jörgerové. Jiní šlechtici, např. Ondřej Ungnad ze Sonnecku, sice většinu (později konfiskovaných) statků drželi v Dolních Rakousích, zároveň ale vykonávali ve službách hornorakouských stavů významné zemské funkce.

(138) EVANS, R. J. W.: *Das Werden der Habsburgermonarchie*, s. 126. Obecně o postavení stavů a šlechty v rakouských zemích HASSINGER, H.: *Die Landstände der österreichischen Länder*, s. 989–1035, o šlechtě především s. 999–1009. Dále srov. PUTSCHÖGL, G.: *Die landständische Behördenorganisation in Österreich ob der Enns vom Anfang des 16. bis zur Mitte des 18. Jahrhunderts*. Linz 1978; FELDBAUER, P.: *Der Herrenstand in Oberösterreich*. Ursprünge, Anfänge, Frühformen. Wien 1972; STARKENFELS, A. – KIRNBAUER, J.: *Der Oberösterreichische Adel*. Die Wappen des Adels in Oberösterreich. In: Siebmacher, J.: *Wappenlexikon*. Bd. 27. Neuaufgabe. Neustadt an der Aisch 1984.

(139) AUER, K.: *Die Herrenstandsgeschlechter des Landes ob der Enns in neueren Zeit*. Wien 1936 (disertace uložena na Vídeňské univerzitě); PRITZ, F. X.: *Geschichte des Landes ob der Enns*. II. Linz 1847; HASSINGER, H.: *Die Landstände der österreichischen Länder*, s. 989–1035, zde s. 1004–1005. Srov. též GRÜLL, G.: *Die Herrenstandsschichtung in Österreich ob der Enns 1750*. MOOLA I, 1950, s. 311–339; STAUBER, F. X.: *Historische Ephemeriden über die Wirksamkeit der Stände von Österreich ob der Enns*. Linz 1884; EDER, K.: *Die Stände des Landes ob der Enns 1519–1525*. Heimatsgäue 6, 1925, s. 1–38, 83–113; HOFFMANN, A.: *Die oberösterreichischen Landstände und Landtage in alter Zeit*. In: *Vfassung und Verwaltung des Landes Oberösterreich vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. Linz 1937, s. 5–34.

lo projev stavovské svobody vůči vládnoucí dynastii. O rekatolizaci v Horních Rakousích se konec konců pokusil již císař Rudolf II., jeho nástupce Matyáš však zdejšími stavům ve volební kapitulaci naopak slíbil právo na svobodný výběr a vyznávání konfese.¹⁴⁰ Předbělohorská vlna rekatolizace sice nebyla zcela úspěšná, nicméně část protestantské šlechty měla blízko k politickému i náboženskému kompromisu a v období těsně před stavovským povstáním začal i uvnitř tradičních protestantských rodin narůstat počet konvertitů ke katolictví.¹⁴¹ V prvních desetiletích 17. století však v čele hornorakouské šlechty stál kalvínský radikál a nejvýznamnější reprezentant rakouské reformace Jiří Erasmus Tschernembl, který již roku 1608 vedl povstání proti Rudolfovi II. a který své kroky koordinoval s postupem stavů v Čechách i na Moravě.¹⁴² V Horních Rakousích drželi statky i další protestantští šlechtici, kteří viděli v habsburské dynastii překážku v naplňování svých práv, a byli proto ochotni proti ní otevřeně vystoupit.¹⁴³ Patřili mezi ně i Jörgerové z Tolleta, kteří byli již po několik generací aktivními zastánci a rozšiřovateli protestantismu v obou rakouských zemích, podobně jako Tschernembl náleželi k nejradiálnějším povstalcům a podobně jako on proto mohli očekávat nejpršnější trest.¹⁴⁴ Totéž platilo o Ondřeji Ungnadovi ze Sonnecku či Janu Ortolfu Geumannovi z Gallspachu, kteří se

(140) HAIDER, S.: *Geschichte Oberösterreichs*. Wien 1987, s. 174–179; HEILINGSETZER, G.: *Oberösterreich in der frühen Neuzeit (1500–1848)*. Ergebnisse und Tendenzen der Forschung ab 1930. JbOMGL 128, 1983, s. 85–108; HÜBEL, I.: *Die Ächtungen von Evangelischen*, s. 17–29, zde s. 17; BIBL, V.: *Die Religionsreformation Kaiser Rudolfs II. in Oberösterreich*. AÖG 109, 1921, s. 377–433.

(141) Mezi konvertity byli například i příslušníci nejradiálnější rodiny Jörgerů z Tolleta, Jan Quintin a August Septimus. EVANS, R. J. W.: *Das Werden der Habsburgermonarchie*, s. 137–139. Celou řadu dalších rakouských konvertitů připomněl Thomas Winkelbauer. Z jeho textu vyplývá, že hornorakouským konvertitou byl i zdejší nejvýznamnější představitel konfiskačního procesu, místopředseda Maxmiliána Bavorského Adam z Herbersdorfu. Z dalších konvertitů držících statky v Horních Rakousích lze jmenovat Jana Ungnada z Weißenwölfu (mezi jeho potomky se dokonce objevili hejtmani země „ob der Enns“) nebo Kašpara a Jindřicha Viléma ze Starhemberga. WINKELBAUER, T.: *Karrieristen oder fromme Männer?*, s. 431–452; TYŽ: *Fürst und Fürstendiener*, s. 66–158, ohledně Herbersdorfa s. 98–100. Náboženské proměny se projeví i v hornorakouské vrchnostenské legislativě. FEIGL, H.: *Die oberösterreichischen Taidinge als Quellen zur Geschichte der Reformation und Gegenreformation*. MOÖLA 14, 1984, s. 149–175.

(142) STURMBERGER, H.: *Georg Erasmus Tschernembl*, především s. 141–204. PÁNEK, J.: *Poslední Rožmberkové*. Praha 1989, s. 313, 316.

(143) LOESCHE, G.: *Geschichte des Protestantismus in Oesterreich*. Tübingen – Leipzig 1902, s. 64–72; MECENSEFFY, G.: *Geschichte des Protestantismus in Österreich*. Graz – Köln 1956.

(144) Jörgerům z Tolleta patřily v Horních Rakousích k roku 1618 statky Aschbach, Erlach, Gröming, Köppach, Ottensheim, Pernstein, Prandegg, Pürnstein, Scharnstein, Steyregg, Tollet, Zellhofen. Z toho konfiskaci podlehy statky Aschbach, Pernstein, Pürnstein, Scharnstein a Tollet. WURM, H.: *Die Jörger von Tollet*, především s. 143–164, 283–284.

v zemi „ob der Enns“ postavili do čela stavovské vlády, jež odmítla holdovat novému císaři a v jedné osobě i rakouskému vévodovi Ferdinandovi II.¹⁴⁵ Do čela stavovského vojska se postavil Gotthard ze Starhemberga.¹⁴⁶ Jak se mělo navíc ukázat o několik let později, příhodné podmínky pro vypuknutí povstání v zemi „ob der Enns“ představovala nejen odbojná šlechta, ale také nespokojené poddanské obyvatelstvo, které roku 1626 povstalo.¹⁴⁷

Naopak proti podílu země na povstání proti císaři Ferdinandovi II. hovořila blízkost Bavorska, které díky osobě Maxmiliána Bavorského, vůdčí osobnosti Katolické ligy v Říši, bylo baštou katolicismu ve střední Evropě a nejbližším politickým i vojenským spojencem rakouských Habsburků. Císař navíc podepsal s Maxmiliánem Bavorským roku 1619 smlouvu o společném postupu. Její součástí již byla i politika vůči Horním Rakousům.¹⁴⁸ Cílem hornorakouských stavů bylo zabránit nástupu Ferdinanda Štýrského na císařský trůn i stolec rakouského arcivévody, nezavázeli se zachovávat stavovské svobody, respektovat náboženskou pluralitu a nevzdáli se svých rádců z prostředí vysokého katolického kléru a jezuitského řádu. V případě, že by k podobné dohodě s Habsburky nedošlo, byli hornorakouští předáci ochotni uvažovat i o podobném kroku, k jakému se rozhodli jejich čeští kolegové, tedy k povolání Fridricha Falckého. I proto po vypuknutí nepokojů v Čechách podepsali hornorakouští stavové konfederaci.¹⁴⁹ V Horních Rakousích byla konstituována stavovská vláda v čele se zemským hejtmanem. Spolu s Čechy potom hornorakouští stavové táhli i na Vídeň. Na tomto tažení se jim v listopadu 1619

(145) EDER, K.: *Glaubensspaltung und Landstände in Österreich Lande ob der Enns 1525–1602*. Linz 1936.

(146) Stavovské vojsko z Horních Rakous se pod vedením Starhemberga dostalo až k Melku. HAIDER, S.: *Geschichte Oberösterreichs*, s. 181. O rodu Starhembergů SCHWENDING, J.: *Geschichte des uralten und seit Jabrbunderten um Landesfürst und Vaterland höchst verdienten, theils fürstlichen, theils Gräflichen Hauses Starbemberg*. Linz 1830.

(147) HAIDER, S.: *Geschichte Oberösterreichs*, s. 190–195; STIEVE, F.: *Der oberösterreichische Bauernaufstand des Jahres 1626*. I–II. ¹Linz 1904–1905; STRNADT, J.: *Bauernkrieg in Oberösterreich im Jahre 1626*. Linz 1925. V Horních Rakousích byl tradičně silný stav svobodných sedláků. SCHMIDT, F.: *Die freien bauernlichen Eigengüter in Oberösterreich*. Breslau 1941; GRÜLL, G.: *Der Bauer im Lande ob der Enns am Ausgang des 16. Jabrbunderts*. Linz 1969.

(148) Plukovníkem ligistického vojska tehdy byl někdejší štýrský emigrant, pozdější konvertita a ještě pozdější místopřítel v Linci Adam z Herbersdorfu. HAIDER, S.: *Geschichte Oberösterreichs*, s. 182. Srov. STURMBERGER, H.: *Adam Graf Herbersdorff. Herrschaft und Freiheit im konfessionellen Zeitalter*. Wien 1976; REBEL, H.: *Probleme der oberösterreichischen Sozialgeschichte zur Zeit der bayerischen Pfandherrschaft*. 1620–1628. JbOMGL 115, 1970, s. 155.

(149) WEDGWOOD, C. V.: *Der Dreißigjährige Krieg*. München 1999, s. 85–87; HÜBEL, I.: *Die Ächtungen von Evangelischen*, s. 17.

podářilo dostat až k Melku. Jak uvádí Siegfried Haider, již během prvních úspěchů císařské strany se však uvnitř hornorakouské šlechtické obce začaly projevovat jisté rozpory a dosud jednotná šlechta se rozštěpila na smírlivé luteránské křídlo a na radikální kalvinisty.¹⁵⁰

Na rozdíl od svých dolnorakouských partnerů, kteří se přece jen s Ferdinandem II. pokoušeli vyjednávat, radikálové v Horních Rakousích spálili veškeré mosty k možnému kompromisu s císařem.¹⁵¹ K holdování ze strany některých příslušníků hornorakouských stavů došlo až 20. srpna 1620, a to na základě patentu, který na hornorakouské stavovské shromáždění na zámku v Haagu doručil zvláštní císařský vyslanec, hrabě Helfried Leonard z Meggau.¹⁵² Zároveň to bylo v okamžiku, kdy do země vstupoval Maxmilián Bavorský. Ani toto holdování však nemělo znamenat, že by se stavové vzdali svých svobod. Mezitím již ovšem ze strany císařských orgánů začal probíhat proces potrestání rebelie, které se mělo týkat všech aktivních účastníků vzpoury. Výrok zněl v souladu s právními zvyky na ztrátu hrdla, cti a statků. Měl se dotýkat všech osob, které odmítly holdovat.¹⁵³ Neaktivnějším představitelům povstání v čele s Tschernemblem a Karlem i Helmhardem Jörgery, kterým se v tuto chvíli nepodařilo zorganizovat vážnější vojenský odpor, nezbylo, než co nejrychleji opustit zemi.¹⁵⁴ Horní Rakousy byly císařem předány do zástavní držby

(150) HAIDER, S.: *Geschichte Oberösterreichs*, s. 181–182; REINGRABNER, G.: *Protestanten in Österreich. Geschichte und Dokumentation*. Wien – Köln – Graz 1981; TÝŽ: *Der österreichische Protestantismus im Zeitalter der Renaissance*. In: *Renaissance in Österreich. Katalog der Niederösterreichischen Landesausstellung auf der Schallaburg*. Wien 1974, s. 404–423; WINKELBAUER, T.: *Der Adel in Ober- und Niederösterreich in der frühen Neuzeit*. Versuch eines Literatur Überblicks (seit etwa 1950). In: Bůžek, V. (ed.): *Spojující a rozdělující na hranici. Verbindendes und Trennendes an der Grenze*. OH 2. České Budějovice 1992, s. 13–32, zde s. 15; MECENSEFFY, G.: *Geschichte des Protestantismus in Österreich*; TÝŽ: *Evangelisches Glaubensgut in Oberösterreich*. Ein Beitrag zur Erschließung des religiösen Gehaltes in Reformation. MOÖLA 2, 1952, s. 77.

(151) HÜBEL, I.: *Die Ächtungen von Evangelischen*, s. 18.

(152) „...Graf von Meggau, Gesandter an die Ober-Österreichische Stände, die Erlaubnuß begehrt, ihre Abgeordnete zu IKM zu schicken, und derselben Antwort darauf, wie auch der Ständt publiziertes Patent und Antwort, darauf die Bauern das Schloß Haag einraumen, das Kays. Patent wider die Oesterreich und das Land ob der Enns erschicken...“ KHEVENHÜLLER, F. CH.: *Annales Ferdinandi*. Bd. 9, pag. 804.

(153) HÜBEL, I.: *Die Ächtungen von Evangelischen*, s. 19–20.

(154) STURMBERGER, H.: *Georg Erasmus Tschernembl*, s. 367–400. Tschernembl opustil Horní Rakousy na podzim roku 1620, kdy uprchl nejdříve ke dvoru Fridricha Falckého do Prahy, odkud po bitvě na Bísle hoře na krátký čas odešel do Horní Falce a pravděpodobně také do Norimberka. Posléze žil ve Vaihingen, v Ženevě a v Heidelbergu pod jménem Jiří z Windegg. WURM, H.: *Die Jörger von Tollet*, kap. Exulanten und Konvertiten aus dem Hause Jörger, s. 164–170.

Bavorsku, kterému se tímto způsobem mělo dostat odškodnění za finanční výdaje i ztráty způsobené vedením války na straně císaře.¹⁵⁵

Porážka povstání a počátek hornorakouských konfiskací

Konfiskace jako součást trestu za povstání a odmítnutí holdovat císaři byly v Horních Rakousích vyhlášeny již v roce 1620, takřka bezprostředně po vítězství ligistické armády dne 30. června 1620 a po obsazení zámku v Linci vojskem Tserclaese Tillyho 4. srpna 1620.¹⁵⁶ V souladu s místní tradicí se Bavorům na odpor postavily pouze oddíly sedláků, zatímco ze strany části šlechty došlo již dne 20. srpna na lineckém zámku k holdování Maxmiliánovi Bavorskému.¹⁵⁷ Císař i Maxmilián tuto zemi označovali jako „nevěrnou a rebelskou“, s jejími předáky proto nemínili vést jakoukoliv diskusi o prominutí trestů a mírném zacházení. V říjnu tohoto roku byla císařskou dvorskou komorou vydána instrukce upravující podobu konfiskačního procesu Horních Rakousích.¹⁵⁸ Lze ji považovat za předběžné opatření, jehož smyslem bylo přenesení dosavadních zkušeností dolnorakouských orgánů na jejich hornorakouské partnery. Konfiskační proces symbolicky překročil hranici tvořenou řekou Enží nejdříve v těch případech, kdy povstalečtí šlechtici byli držiteli statků v obou zemích.¹⁵⁹ Takových šlechticů byla celá řada a patřili mezi ně například i „hauptrebelové“ Jörgerové z Tolleta. V císařově přípisu šlo o rozdělení soudních i finančních pravomocí mezi komorou a místodržitelským úřadem bavorského kurfiřta v Linci, řízeným konvertitou Adamem z Herbersdorfu.¹⁶⁰ Popisu-

(155) ZÖLLNER, E.: *Geschichte Österreichs*. ⁸Wien 1990, s. 212. Když hornorakouští stavové roku 1625 vyslali k císaři Ferdinandovi II. své zástupce vedené Benediktem Schifferem, aby s ním jednali o konfiskačních záležitostech, odkázal je panovník na bavorského kurfiřta. HÜBEL, I.: *Die 1620 in Nieder- und Oberösterreich politisch kompromittierten Protestanten*, s. 113.

(156) Stalo se tak nejprve na základě císařské instrukce z 8. srpna 1620. HÜBEL, I.: *Die Ächtungen von Evangelischen*, s. 20.

(157) HAIDER, S.: *Geschichte Oberösterreichs*, s. 182. Vojsku Maxmiliána Bavorského se na skutečný odpor postavili spíše sedláci, zatímco stavové, kteří v té době již byli rozdělení, se vojensky příliš neangažovali. ZÖLLNER, E.: *Geschichte Österreichs*, s. 213; HÜBEL, I.: *Die Ächtungen von Evangelischen*, s. 19–20. O odporu sedláků srov. CZERNY, A.: *Der Bauernaufstand in Oberösterreich 1525*. Linz 1882; TYŽ: *Der zweite Bauernaufstand in Oberösterreich 1595–1597*. Linz 1890; GRÜLL, G.: *Der Bauer im Lande ob der Enns*; HEILINGSETZER, G.: *Der oberösterreichische Bauernkrieg 1626*; STIEVE, F.: *Der oberösterreichische Bauernaufstand*; STRNADT, J.: *Bauernkrieg in Oberösterreich*.

(158) Dolnorakouská komora ostatně zasahovala do hornorakouských konfiskací i později.

(159) V tomto ohledu se tedy konfiskační proces v Rakousích podobal konfiskacím v Čechách, na Moravě a ve Slezsku.

(160) STURMBERGER, H.: *Adam Graf Herbersdorff*; WINKELBAUER, T.: *Fürst und Fürsten-*

je dále, jakým způsobem má být zajištěno „*administratio justitiae*“, mají probíhat konfiskace povstaleckých statků i odvody financí, aby v zemi nebyl narušen hospodářský řád.¹⁶¹ Hned na začátku celého procesu se však rakouské konfiskace začaly opožďovat, což císař v září 1620 dával za vinu liknavosti a nedostatku pracovního nadšení svých úředníků. Vinu dával i rakouské komoře a zdejšímu komornímu prokurátorovi. Během podzimu tohoto roku se mu však na této skutečnosti nepodařilo nic změnit.¹⁶² Vlastní konfiskační proces v Horních Rakousích byl potom zahájen na základě císařské instrukce ze 17. prosince 1620. Právě toho dne totiž byla pro obě dvě rakouské země jmenována konfiskační komise, jejímž úkolem bylo sepsat a zabavit pozemkový i movitý majetek označených a panovníkovou klatbou postižených rebelů.¹⁶³

Přestože byly Horní Rakousy tradičně považovány za „*rebellisches Land*“, netýkaly se konfiskace nakonec příliš velkého okruhu osob, a to ani ve srovnání s Dolními Rakousy. Mimo jiné to bylo dáno skutečností, že mnoho rakouských šlechticů mělo v císařském táboře vlivné přímluvce a peníze za konfiskáty se do císařské dvorské komory scházely jen velmi pomalu. Od roku 1621 císař dokonce přistoupil k částečným restitucím původním majitelům, jestliže byli ochotni splnit náboženské i politické podmínky a zároveň zaplatili určitou konfiskační sumu.¹⁶⁴ V pamětních knihách císařské dvorské komory vlastně figurují pouze vedoucí představitelé povstání: Jiří Erasmus Tschernembl, Karel, Helmhard, Jan a Jiří Vilém Jörgerové z Tolleta, Erasmus a Gottfried ze Starhemberga a Ondřej Ungnad ze Sonnecku. K nim je možno připočíst pána na Freistadtu a hornorakouského vyslance na uherském sněmu Erasma z Landau, hornorakouského vyslance v Hornu Jana Ortolfa Geumanna, důstojníky Felixe Rauschharta, Benedikta Schiffera a Huga ze Schärfnbergu. Jejich jména sice v pamětních

diener, s. 98–100. Herbersdorf pocházel ze staré štyrské protestantské šlechtické rodiny. Ke katolicismu a do bavorského prostředí se dostal mimo jiné prostřednictvím sňatku s bavorskou katoličkou Marií Salome z Preysingu. Herbersdorf, i přes veškeré své zásluhy, však nikdy nepronikl mezi nejbližší okruh císaře Ferdinanda II. a nestal se ani členem císařské tajné rady. SCHWARZ, H. F.: *The Imperial Privy Council*.

(161) HKA WIEN, Gedenkbücher, Österreichische Reihe, kn. 168, 19. 10. 1620, fol. 121.

(162) HÜBEL, I.: *Die Ächtungen von Evangelischen*, s. 21–23. Komisaři totiž namítali, že za daného politického a válečného stavu je jejich počínání velmi nebezpečné. Na svých cestách se proto chtěli nechat doprovázet ozbrojenou mušketyrskou patrolou. Ozbrojená patrola konfiskačních komisařů byla tvořena šesti jezdci a osmi mušketyry.

(163) Jak uvádí Ignaz Hübel, z hornorakouské části uvedené komise jsou prokázáni alespoň vicedom Adam Giengler a „Gegenhändler“ Marx Richtersberger. Statky měly být konfiskovány a jejich správcové i poddaní měli být vzati pod přísahu. HÜBEL, I.: *Die Ächtungen von Evangelischen*, s. 21.

(164) TAMTÉŽ, s. 24.

knihách císařské dvorské komory uvedena nejsou, Ignaz Hübel je však identifikoval v jiných archivních fondech, především v hornorakouských a dolnorakouských aktech Státního archivu.¹⁶⁵ Vedle toho komorní dokumenty hovoří také o majetcích náležejících hornorakouským nekatolickým stavům jako celku. Také počet konfiskovaných dominií není nijak velký, v dokumentech císařské dvorské komory lze zaznamenat přibližně dvanáct až patnáct položek. Podobně omezený byl také okruh nabyvatelů. Značný majetek z pobělohorských konfiskací získal benediktinský klášter v Kremsmünsteru reprezentovaný opatem Antonínem Wolfradem.¹⁶⁶ Ten byl v daném okamžiku zároveň císařským tajným radou a dokonce prezidentem císařské dvorské komory, takže měl ke konfiskačnímu procesu velmi blízko a nepochybně dokázal využít mnoho interních informací. Z kláštera v Kremsmünsteru se mu tak podařilo vytvořit jedno z nejvýznamnějších center rekatolizace v zemi.¹⁶⁷ Podobným způsobem se na konfiskačním procesu v Horních Rakousích podíleli také jezuité z Lince, jejich role však byla více organizační a zprostředkující a zisk lze ve srovnání s kremsmünsterským klášterem považovat za skromnější. Poměrně malou skupinu tvořili také světszí nabyvatelé konfiskátů. Většina z nich získala majetky jako projev císařova díku za potlačení odporu v zemi: místodržící Adam z Herbersdorfu, Karel z Harrachu, různí císařští nebo zemští úředníci: Thonhausen, Spindler, Sallburg, Heim a Karffenstein.¹⁶⁸ Nejdůležitější konfiskační kauzy byly řešeny v letech 1622–1624, následující dva až tři roky hlavní etapa dolnorakouských konfiskací spíše doznívala a do značné míry dokonce nabývala podoby individuálních pardonů a překvapivě i majetkových restitucí a kompenzací pro dříve odsouzené rebely. Ohlasy pobě-

(165) HÜBEL, I.: *Die 1620 in Nieder- und Oberösterreich politisch kompromitierten Protestanten*, s. 49, 59–60, III–III3.

(166) Základní dobové informace k osobnosti prezidenta císařské dvorské komory a člena císařské tajné rady Antonína z Wolfradu (1581–1639) podal KHEVENHÜLLER, F. CH.: *Conterfet Cupferstich*, II, pag. 83; Dále SCHWARZ, H. F.: *The Imperial Privy Council*, s. 386–387; HOPF, A.: *Anton Wolfradt*. Fürstbischof von Wien und Abt des Benedictinerstiftes Kremsmünster, Geheimer Rath und Minister Kaiser Ferdinands II. Wien 1894. Wolfradt se ve dvacátých letech 17. století v zemi nad Enží opakovaně podílel na porážce šlechtické i selské rebelie. Roku 1626 byl dokonce povstalými sedláky na určitou dobu zajat. Svou bohatou kariéru zakončil jako vídeňský biskup s knížecím titulem, jímž se stal roku 1631.

(167) Základní informace o klášteře Kremsmünster LECHNER, K. (ED.): *Handbuch der historischen Stätten*. Österreich. Donauländer und Burgenland. Stuttgart 1985, s. 59–62.

(168) Leonard Karffen z Karffensteina byl zemským písařem v Rakousích nad Enží. „Kays. Gnadens Verschreibung für den Landschreiber im Lande ob der Enns Leonharden Karffen v. Karffenstain pro 10 000 fl. R. und IKM Erb Königreich, und eingelanden extraordinary Mitteln abgestattet werden sollen.“ HKA WIEN, Gedenkbücher, Österreichische Reihe, kn. 170, 31. 12. 1632, fol. 303. Štěpán Heim byl konfiskačním komisařem pro rakouské země. HÜBEL, I.: *Die Ächtungen von Evangelischen*, s. 22.

lohorských konfiskací se však v hornorakouských materiálech císařské dvorské komory, podobně jako v materiálech ostatních zemí, vyskytují i později.

Tschernemblůvské a jörgerovské konfiskace

Přestože bylo o konfiskacích v Horních Rakousích rozhodnuto již roku 1620, první konkrétní zápis v pamětních knihách císařské dvorské komory byl ve srovnání s Dolními Rakousy proveden poměrně pozdě. Stalo se tak až v květnu roku 1622, kdy bylo zahájeno řešení případu někdejšího hornorakouského zemského hejtmána Georga Erasma Tschernembla. Hornorakouské konfiskace tak začaly kauzami nejsilnějšího kalibru. Tschernembl, jemuž se od moderní rakouské historiografie dostalo velké pozornosti, byl na počátku 17. století významnou politickou osobností, která navíc výrazně přesahovala hranice Horních Rakous i rakouských zemí jako celku.¹⁶⁹ Jeho rod pocházel z Kraňska, v Rakousích už byl ale usazen dlouhou dobu. Byl zcestovalým člověkem, jenž v době svého mládí navštívil mnohé evropské země. Byl přesvědčeným kalvinistou s četnými styky s radikálními kalvínskými teology v západní Evropě. Jak je patrné ze soupisu jeho knihovny, který později pořídili jezuité z Lince, nacházela se mezi jeho knihami celá řada teologických i politických děl, která v teoretické rovině jeho postup proti vládnoucí katolické dynastii odůvodňovala a legitimizovala.¹⁷⁰ Odpor proti Habsburkům vždy považoval za oprávněný boj za obranu náboženských svobod. Jeho politické kontakty sahaly do Čech i na Moravu. S představiteli stavů těchto nejradikálnějších zemí ostatně Tschernembl koordinoval svůj postup již v době habsburského bratrského sporu roku 1608, a to například s předáky českých bratří Petrem Vokem z Rožmberka, Václavem Budovcem z Budova a Karlem starším ze Žerotína.¹⁷¹ Také v době stavovského povstání v letech 1618–1620 to byl právě Georg Erasmus Tschernembl, kdo usiloval o podepsání konfederace s čes-

(169) STURMBERGER, H.: *Georg Erasmus Tschernembl*. Ohledně původu a výchovy Jiřího Erasma Tschernembla především v kap. Herkunft und Bildung, s. 23–47.

(170) HKA WIEN, Niederösterreichische Herrschaften, inv. č. 135, sign. L 40/B(2), Linz-Jesuiten, Catalogus librorum Domini Georgi Erasmi Tschernembla. STURMBERGER, H.: *Georg Erasmus Tschernembl*, s. 254–259; BRUNNER, O.: *Österreichische Adelsbibliotheken des 15. bis 17. Jahrhunderts*. APHK 7, 1949, s. 114 (též vytištěno BRUNNER, O.: *Neue Wege der Verfassungs- und Sozialgeschichte*. Wien 1968).

(171) STURMBERGER, H.: *Georg Erasmus Tschernembl*, s. 141–226. Sturmberger například vysvětluje osobní vztahy mezi Tschernemblem a Žerotínem obdobnou situací stavů na Moravě a v Horních Rakousích jako v zemích, kde bezprostředně nebyl přítomen panovník a jeho dvůr, jakož i tradicemi náboženské svobody a snášenlivosti. TAMTÉŽ, s. 169; PÁNEK, J.: *Poslední Rožmberkové*, s. 313–316.

kými povstalci a o co nejostřejší politický i vojenský postup proti Habsburkům a na straně konfederace proti nim také osobně vystoupil se zbraní v ruce. Jeho hlavním partnerem v Čechách se tentokráte stal Jindřich Matyáš z Thurnu.¹⁷² Za splnění svých politických a náboženských cílů přitom (na rozdíl od mnohých svých politických kolegů) Tschernembl neváhal nasadit život ani svůj veškerý majetek. Není proto divu, že po prohře stavů nemohl ze strany císaře očekávat žádnou milost a že porážku stavovského povstání v Horních Rakousích také Ferdinand II. od samého začátku do značné míry spojil s osobní porážkou Tschernemblovou, resp. s pokořením jeho spojence v radikálním táboře Karla Jörgera z Tolleta.¹⁷³ Oběma zmiňovaným předákům hornorakouských stavů po porážce ze strany Bavorů a Katolické ligy nezbylo nežli urychleně odejít do exilu.

O Tschernemblovo hlavní sídlo Schwertberg nedaleko Lince projevilo zájem hned několik osob z nejbližšího císařova okolí, které se mohly pyšnit obrovskými zásluhami o Rakouský dům. Byl mezi nimi i všestranně aktivní Helfried Leonard z Meggau, rytíř řádu Zlatého rouna, císařský tajný rada a komorník, nejvyšší hofmistr a císařský místodržící v Rakousích pod Enží.¹⁷⁴ Meggau byl až do této doby císařským správcem hradů Eisenstadt a Forchtenstein, kterými však měl Ferdinand záměr obdarovat příslušníky uherské šlechty. Hraběti Meggauovi se proto jako vhodná příležitost kompenzace v daném okamžiku nabídla hornorakouská panství. Císař proto dal schwertberské panství pečlivě šacovat a nechal také sečíst veškeré dluhy, které na něm ležely. Zároveň panovník stanovil obecná pravidla, jež se měla týkat prodeje Schwertbergu i ostatních hornorakouských „*Rebellen-güter*“. Nabyvatelé dominií na sebe museli převzít dluhy, které na statcích ležely. Navíc se na někdejších kalvínských dominiích, jež si i z hlediska zavedení protireformace vyžadovala zvláštní pozornost, směla napříště bez ohledu na budoucí majitele vyskytovat výhradně katolická konfese a mohli zde působit pouze katoličtí faráři, kněží a beneficiáti. Na schwertberský zámek byli povoláni jezuité z Lince, kteří měli za úkol převzít zdejší knihovnu a kalvínské knihy řádně zainventovat a uschovat v knihovně své koleje. Tschernemblovské statky Schwertberg, Windegg a Hart byly na-

(172) Tschernembl se setkal s Thurnem a Gotthardem ze Starhemberga během jednání o konfederaci. Sblížili se poté, co na jeho návrhy neodpověděl kladně Karel st. ze Žerotína. POJAR, M.: *Jindřich Matyáš Thurn*, s. 85–89.

(173) WURM, H.: *Die Jörger von Tollet*, s. 94–97, 171–177; STURMBERGER, H.: *Georg Erasmus Tschernembl*, s. 247, 264–270.

(174) V okamžiku žádosti o panství Schwertberg Meggau například zajišťoval dodávky proviantu pro vojsko. HKA WIEN, Gedenkbücher, Österreichische Reihe, kn. 168, fol. 284. O Helfriedu Leonardovi z Meggau KHEVENHÜLLER, F. CH.: *Conterfet Cusperstich*, pag. 23–26; STARZER, A.: *Beiträge zur Geschichte der Niederösterreichischen Statthaltereien*, s. 218–225.

konec Meggauovi prodány „*samt allen Pertinentien*“ do dědičné držby v říjnu 1622. Vzápětí mu byl prodán i Freistadt ležící severně od Lince a pouhých několik desítek kilometrů vzdálený od Schwertbergu.¹⁷⁵ Původní rezoluce k převodu obou statků byla vydána roku 1622, toto předání bylo ovšem charakterizováno jako podmíněné. Ke konečnému převedení držby na Helfrieda Leonarda z Meggau došlo v případě Freistadtu až v červnu a v případě Werfensteina v červenci roku 1626. Až tehdy totiž bylo vyřešeno splacení dluhů na tšchernemblovských statcích. Opětně však bylo uvedeno, že na statcích nesmí být konány nekatolické bohoslužby a že v žádném případě nesmí opět padnout do nekatolických rukou. V takovém případě by převod pozbyl platnosti a všechna uvedená panství by znovu propadla císaři.¹⁷⁶

Roku 1623 již byly konfiskace v Dolních Rakousích, v Čechách i na Moravě v plném proudu a uzavírala se jejich první etapa. V Horních Rakousích však byl celý proces stále ještě v začátcích. Zdejší konfiskace nyní měly zasáhnout Tšchernemblova hlavního spolurebela Karla Jörgera z Tolleta. Z jeho případu se stal nejvýznamnější a zároveň také nejsložitější konfiskační proces v celých rakouských konfiskacích, který nejenže postihl celou rodinu Jörgerů, ale nejspíše měl zároveň posloužit jako precedens pro všechny rebely, kteří by se odmítli podrobit panovníkově vůli. Svědčí o tom pozornost, kterou jeho případu ve svém sepsání dějin Ferdinandovy vlády věnoval František Kryštof Khevenhüller, a kolik prostoru mu poskytl také stránky pamětních knih císařské dvorské komory.¹⁷⁷

Karel Jörger z Tolleta přináležel k neaktivnějším a navíc nejzasvěcenějším povstalcům v měřítku rakouských zemí i celé habsburské monarchie. Podle Heinricha Wurma byl roku 1618 obeznámen s tajnými snahami arcivévody Leopolda, jež měly směřovat k zisku zeměpanského stolce v Horních Rakousích. Informací o rozporech uvnitř habsburského rodu se Jörger posléze snažil využít ve vlastní prospěch i ve prospěch hornorakouských stavů. Dne 23. dubna 1619 stál na čele poselstva do Vídně, kde zastupoval stavy své země a prosazoval jejich spolupráci se stavy země pod Enží, Čechy, Moravany i Uhry. Postupně zde získával důležité stavovské funkce a jako vrchní hejtman mobilizoval vojenskou hotovost v Horních

(175) HKA WIEN, Gedenkbücher, Österreichische Reihe, kn. 168, 17. 12. 1622, fol. 347v.

(176) „Kays. Versicher- und Schermung, wassmassen IM dem Herrn Grafen Leonhard Helfried von Meggau neben denen hievor ihme im Land ob der Enns mit gewisser Condition überlassenen Tschernemblichen Gütern, als zu Windegg, Schwertberg und Hart, auch die darzu gehörige gräfliche Lehenschaften samt Reversierung auch gnädigst überlassen haben...“ TAMTÉŽ, kn. 169, fol. 99, 178. Srov. též HÜBEL, I.: *Die 1620 in Nieder- und Oberösterreich politisch kompromitirten Protestanten*, s. 122–123.

(177) KHEVENHÜLLER, F. CH.: *Annales Ferdinandi*, pag. IIO4–IIIO.

Rakousích. Jeho protivníci mu později vyčítali, že se přímo podílel na plundrování statků prohabsburské rakouské šlechty, například panství Františka Kryštofa Khevenhüllera.¹⁷⁸

Po neúspěchu hornorakouského stavovského povstání utekl spolu se svým synovcem Janem Septimem Jörgerem do Itálie a poté zamýšlel odjet přes Tyrolsko do Württemberska. Při průjezdu Innsbruckem však byl Leopoldem Tyrolským zadržen a přes své naléhání a snahu využít znalosti „tajemství“ o nedávných Leopoldových plánech s Horními Rakousy předán vévodovi Maxmiliánovi Bavorskému. Ten ho nechal uvěznit v Horní pevnosti v Pasově, kde s ním bylo zacházeno jako se zrádcem nejvyššího stupně.¹⁷⁹ V prosinci roku 1623 ve vězení zemřel.¹⁸⁰ Karlu Jörgerovi byly konfiskovány všechny jeho statky v Horních Rakousích: panství Scharnstein, Pernstein a Pürnstein. Do seznamu konfiskovaných majetků Karla Jörgera náležela také jeho zahrada v Linci.¹⁸¹

Hornorakouský pardon a individuální milosti

Dne 18. února roku 1625 zasedla za přítomnosti rakouského kancléře Verdenberga speciálně jmenovaná trestní komise pro Horní Rakousy, která měla dát zdejšímu konfiskačnímu procesu náležitý řád. Měla určit výši trestů a zabývat se hromadnou suplikou, kterou předchozího roku na panovníkovu adresu poslali hornorakouští šlechtici, jichž se potrestání bezprostředně týkalo.¹⁸² Jak Khevenhüller neopomněl připomenout, mezi podepsanými přitom nechyběli ani největší aktivisté povstání nebo jejich bezprostřední příbuzní, včetně velitele stavovského vojska Gottharda ze Starhemberga nebo Helmharda Jörgera.¹⁸³ Postup stavů v Horních Ra-

(178) WURM, H.: *Die Jörger von Tollet*, s. 171–172.

(179) TAMTÉŽ, s. 173–174.

(180) Jediné, co vyjadřovalo jisté projevení mírnosti vůči němu a jeho rodině, bylo povolání jeho manželce, aby si odvezla Karlovo tělo. KHEVENHÜLLER, F. CH.: *Annales Ferdinandi*. Bd. 10, pag. 156. Srov. WURM, H.: *Die Jörger von Tollet*, s. 175–176.

(181) Podle soupisů úpadkové komise v Horních Rakousích byly ceny statků Karla Jörgera stanoveny následovně: Pürnstein s Liebensteinem a Bumau 150 000 zl., Aschach 120 000 zl., Stauf 98 383 zl., Pernstein 116 390 zl., Scharnstein 94 645 zl. Na všech statcích ovšem ležely velké dluhy. WURM, H.: *Die Jörger von Tollet*, s. 175; HÜBEL, I.: *Die 1620 in Nieder- und Oberösterreich politisch kompromitierten Protestanten*, s. 56–57.

(182) V komisi pro Horní Rakousy byli Adam z Herbersdorfu, göttweigský opat Jiří, Jan Křtitel Spindler z Hofeggu, Konstantin Grundemann. KHEVENHÜLLER, F. CH.: *Annales Ferdinandi*. Bd. 10, pag. 496.

(183) Podle názoru Henricha Wurma byl Helmhard Jörger natolik přesvědčeným dvořanem, že v době povstání nikdy nezaujímal nesmiřitelná radikální stanoviska. WURM, H.: *Die Jörger von Tollet*, s. 179.

kousích se příliš nelišil od kroků jejich kolegů v jiných zemích monarchie. Stavové ve své suplice formulovali zklamání z přísných trestů, ačkoliv má podle jejich slov panovník na takový postup právo. Žádali pardon od všech trestů i zachování dosavadních stavovských a náboženských svobod. Argumentace stavů vycházela z toho, že takový mírný postup by byl výhodný i pro Rakouský dům. Za zmírnění či zrušení trestů se prý panovník dočká jejich vděku a věrnosti. Souhlasili však s tím, že by se zmiňovaný pardon nevztahoval na nejvíce provinilé osoby, které již podle jejich sdělení nejsou v zemi a jejich jména nefigurují ani mezi podpisy suplikantů. Předchozí sankční nařízení proti rebelům na útěku tedy měla zůstat v platnosti.¹⁸⁴

Názor Ferdinanda II. lze konstruovat na základě předchozích patentů proti stavům augsburského vyznání i na základě zvláštního individuálního dekretu, jenž byl zaslán nejvyššímu zemskému hofmistrovi Helmhardu Jörgerovi na Steyreggu u Lince.¹⁸⁵ Ten byl ostatně jen před necelými dvěma roky na přímluvu své ženy Anny Marie Khevenhüllerové propuštěn z vězení na hradě v Linci, kde byl uvězněn po příchodu Bavorů.¹⁸⁶ V případě Helmharda Jörgera byla v polovině dvacátých let vedena jednání o jeho případném pardonování, která dokreslují obecný pohled na potrestání viníků i císařův názor na postavení šlechticů z Horních Rakous v rebelii.¹⁸⁷ Císař tehdy na supliku Helmharda Jörgera odpověděl dekretem, který odkazoval na podobný dokument z 1. října 1624 a jenž byl zaměřen proti všem třem hornorakouským stavům. Císař v tomto dokumentu vystupuje jako jediný zeměpán v Horních Rakousích s nedělitelnou mocí. Charakter zdejší rebelie mu podle jeho názoru poskytl dostatečný důvod pro přísný a nekompromisní postup proti jejím původcům, přesto chce být „mírným a dobrým pánem“. Helmhard Jörger mohl být na svou vlastní žádost pardonován „na cti, těle i životě“, jeho majetky však bez jakéhokoliv pardonu propadnou císařské dvorské komoře. Vzhledem k tomu, že Helmhard Jörger zmiňovanou poníženou supliku skutečně napsal, byl zanedlouho propuštěn z vězení a dokonce mu byla udělena císařská audience, na níž mohl panovníkovi vyslovit svůj dík a do budoucna se zavázat loajalitou. Stejným

(184) KHEVENHÜLLER, F. CH.: *Annales Ferdinandeï*. Bd. 10, pag. 728–731.

(185) Helmhard Jörger držel také celou řadu statků v Dolních Rakousích a byl dolnorakouský vládní rada. HÜBEL, I.: *Die 1620 in Nieder- und Oberösterreich politisch kompromittierten Protestanten*, s. 57.

(186) Khevenhüller nepochybně věnoval případu Helmharda Jörgera tak velkou pozornost i z toho důvodu, že jeho ženou byla Anna Marie Khevenhüllerová. KHEVENHÜLLER, F. CH.: *Annales Ferdinandeï*. Bd. 9, pag. 1598.

(187) K osobnosti Helmharda Jörgera WESTMÜLLER, L.: *Helmhard Jörger und die protestantische Gemeinde zu Hernals*, s. 151–182.

způsobem Ferdinand II. postupoval i vůči jeho příbuznému Janu Jörgerovi z Tolleta.¹⁸⁸ Na základě uvedených příkladů lze konstatovat, že císař Ferdinand II. našel způsob, jak eliminovat nejtuzší odpor přímo uvnitř rodin největších radikálů, aniž by jakkoliv zmínil konfiskační proces a tím i alespoň teoretický příliv peněz do státní pokladny.¹⁸⁹ V dané chvíli se tedy zdálo, že úplné pardonování a restituce konfiskovaných statků Helmharda Jörgera ani přes výraznou protekci nepřipadá v úvahu. Roku 1627, v době dokončení hornorakouských konfiskací, k ní však nakonec alespoň částečně po jednáních s Bavorskem i s císařskou dvorskou radou ve Vídni přece jenom došlo. Navíc se později týkala i Jörgerova příbuzného Jana, resp. jeho vdovy a tří dcer, či spolurebela z doby povstání Erasma ze Starhemberga.¹⁹⁰ Oba rody tak do budoucna zachránily alespoň něco ze svých původních statků. Úplná restituce nemohla být ostatně provedena nejen z politických a právních důvodů, ale i proto, že mnohé majetky Helmharda Jörgera císařská dvorská komora mezitím stačila prodat třetím osobám.¹⁹¹ V obou šlechtických rodinách se kromě toho našli jednotlivci, kteří konvertovali ke katolictví a později dokonce získali významné pozice a úřady na císařském dvoře.¹⁹² Své pozice nakonec zachránili i Ungnadové. Syn Ondřeje Ungnada ze Sonnecku David se roku 1633 vrátil z exilu ve Frísku, kam odešel se svým otcem, a ještě téhož roku konvertoval. Jeho kariéra potom již byla rychlá a úspěšná. Roku 1646 byl jmenován říšským hrabětem z Weißenwölfu. Roku 1645 se stal viceprezidentem a roku 1656 prezidentem hornorakouské komory a roku 1671 dokonce hornorakouským zemským hejtmanem.¹⁹³

Předávání hornorakouských konfiskátů

Se zpracováváním hornorakouské agendy a předáváním zdejších konfiskátů se lze v materiálech císařské dvorské komory setkávat po dobu čtyř

(188) Podle Henricha Wurma podpis Jana Jörgera nechyběl na žádném z významných aktů povstalců, a proto ho nebylo těžké obvinít ze zrady panovníka. WURM, H.: *Die Jörger von Tollet*, s. 178–179.

(189) V Českých zemích Ferdinand II. postupoval analogickým způsobem například vůči maršálkovi Českého království Pertoldu Bohobudovi z Lipé. KHEVENHÜLLER, F. CH.: *Annales Ferdinandi*. Bd. 10, pag. 732.

(190) Ohledně pozůstalých po Janu Jörgerovi HKA WIEN, *Gedenkbücher, Österreichische Reihe*, kn. 170, 31. 12. 1631, 5. 2. 1632, fol. 189, 203v.

(191) KHEVENHÜLLER, F. CH.: *Annales Ferdinandi*. Bd. 10, pag. 1469–1476.

(192) Byli to například Jan Quintin Jörger z Tolleta a Kašpar ze Starhemberga. WINKELBAUER, T.: *Fürst und Fürstendiener*, s. 100, 129.

(193) TAMTĚŽ, s. 100.

let, mezi roky 1623 a 1627, kdy byly místodržiteli v Linci Herbersdorfovi i dalším institucím posílány listy a rezoluce k jednotlivým konfiskačním kauzám. Tato agenda je poměrně značně obsáhlá, ačkoliv se týkala pouze omezeného okruhu osob. Naprostá většina z listů a rezolucí se vztahovala ke dlouho řešené kauze Karla Jörgera, jež byla velmi komplikovaná. Jednak z toho důvodu, že potrestání Jörgera považoval císař za precedens, jednak proto, že z jeho velkého bohatství zamýšlel obdarovat ty své spojence, kteří mu v Rakousích nad Enží prokázali největší služby a mohli tak opět sloužit za vzor dalším představitelům zdejší šlechty.

Roku 1623 odeslala císařská dvorská komora list podepsaný císařem Ferdinandem II., jeho místodržícímu v Linci hraběti Herbersdorfovi, aby provedl patřičné kroky pro předání statku Scharnstein, propadeného Karlu Jörgerovi. Tentokrát se předání dělo ve prospěch opata a kláštera v Kremsmünsteru.¹⁹⁴ Také tento zápis lze do jisté míry považovat za symptomatický. Jedním ze způsobů, jak připoutat Horní Rakousy k Vídni (pomine-li se skutečnost, že Horní Rakousy po porážce povstání připadly pod správu Maxmiliána Bavorského), bylo předání nebo prodej majetku rebelů ve prospěch klášterů.¹⁹⁵ Jak vyplývá z dobových formulací, císař Ferdinand si od předání jörgerovského majetku klášteru sliboval rychlé uklidnění situace v zemi, stabilizaci hospodářských poměrů a v neposlední řadě také posílení rekatolizace.¹⁹⁶ Předávání panství Scharnstein se ovšem táhlo velmi dlouho, během jednání docházelo k „*vielsältiger Irrung und Strittigkeiten*“, způsobeným nedostatečným sepsáním majetku a jeho veškerých sounáležitostí. Opat Wolfradt, který svého postavení v komoře zjevně využíval k čilému obchodu s císařským fiskem, jenž byl výhodný

(194) „An den Statthalter zu Lintz, wassassen IKM dem Herrn Prälaten zu Cremsmünster das Jörgerische verfallene Gut Scharnstein käuflich hinzulassen gnädigst resoluiert, daß Er solches Gut durch gewisse Commissarios ordentlich einschätzen, und desselbe Ihme Abbtten wegen Erlegung des Werths zur Landschafft um das gebührliche Interesse zu deren Interessierten Contentierung, würrklich einräumen lassen.“ HKA WIEN, Gedenkbücher, Österreichische Reihe, kn. 168, 30. 3. 1624, fol. 478.

(195) Ve prospěch Wolfradta nebo kremsmünsterského kláštera roku 1623 šly také výnosy z nejrůznějších obchodů. Opatství v Kremsmünsteru patřilo k největším baštám katolické církve i habsburské dynastie v zemi. V dané chvíli byl navíc opatem Antonín Wolfradt, jehož role v habsburských zemích značně překonávala roli opata benediktinského kláštera a ve funkci prezidenta císařské dvorské komory po dlouhou dobu přímo řídil průběh celého konfiskačního procesu.

(196) „Contract mit dem Hofcammer Praesidenten Herm Antonio Abbtten zu Crembsmünster pro 20 Muth Waitz, 20 Muth Korn und 150 Muth Haabern ob der Emser Maaß jede Metzen Weitz zu 7 fl. Korn 5 fl. und Haabern zu 2 fl. 15 kr., zusammen 17 325 fl. gegen Nußdorf zu liefern, aus nächst einkommenden Geld Mitteln zu Bezahlen oder mit 5 per Cento pro Rata Temporis zu verintressieren...“ HKA WIEN, Gedenkbücher, Österreichische Reihe, kn. 168, 26. 4. 1624, fol. 484v.

pro klášter i jeho vlastní osobu, požadoval nejrůznější finanční úlevy a vyřešení dluhů ležících na panství. Císařská dvorská komora tak zasílala dolnorakouské komoře i zdejšímu místodržiteli stále nové a nové přípisys. V prosinci roku 1624 však již situace přece jen dospěla tak daleko, že bylo nařízeno vyhotovení kupní smlouvy a ochranného listu.¹⁹⁷

Kremsmünster nebyl v dané době ani zdaleka jediným klášterem, který těžil z jörgerovských konfiskací. Prakticky zároveň bylo opatovi kláštera Lilienfeld v Dolních Rakousích prodáno panství Kreisbach.¹⁹⁸ Dalším typickým nabyvatelem konfiskátů v zemi byli jezuité z Lince, kteří nabyli mimo jiné statek a zámek Ottensheim, jenž až dosud náležel dvěma předním hornorakouským stavům (někdy materiály hovoří o třech stavech) a o nějž kromě jezuitů usilovali také císařští úředníci Gottfried a Jiří Zikmund ze Sallburgu a Jan Křtitel Spindler z Hofeggu.¹⁹⁹ Také v tomto případě byl rekatolizační záměr císaře podobný jako v případě kremsmünsterských benediktinů. Císař jej zcela otevřeně formuloval v materiálech týkajících se konfiskace dvou domů ve Štýru, které před povstáním náležely emigrantovi Kryštofovi Deuerlsovi: „*Catholischen Religion selbsten zum besten...*“²⁰⁰ Do honby za jörgerovským majetkem v Horních Rakousích se s určitým zpožděním zapojil také „*Hochstift Passau*“.²⁰¹

(197) „Decret an die NÖK, daß sie durch Commissarien, mit dem Herrn Prälaten zu Cremsmünster wegen der Herrschaft Schärnstein des Werths halber tractiren, und auf ein End kommen, auch die gewöhnliche Kauff-, Schutz- und Schirm-Brief, und was vornöthen, ausfertigen lassen solle...“ TAMTÉŽ, kn. 168, II. 12. 1624, fol. 541.

(198) „Resolution an die NÖK, daß IKM dem Abbtin zu Lilienfeld die Jörgerische Herrschaft Kreußbach nach vorhergehender ordentlichen Bereit-Schätzung kaufflich hinzu-lassen gnädigst verwilligt...“ TAMTÉŽ, kn. 168, fol. 485v.

(199) Ani tento převod ovšem nebyl zcela bez komplikací. Pro Sallburga a Spindlera císař přikázal vybrat některý z konfiskátů po Helmhardu Jörgerovi nebo Starhembergovi. Jako jednu z kompenzací pro oba jmenované bylo v dubnu 1624 navrženo předání rybářského léna na Enzi, jež předtím patřilo Ondřeji Ungnadovi. Jan Křtitel Spindler je v dokumentech císařské dvorské komory označován jako „Anwalt ob der Enns“, později jako „Hof-Kammer-Rath“. V prosinci 1627 úspěšně usiloval Spindler také o získání hornorakouského městečka Mauthausenu, z něhož mu šel blíž nespecifikovaný plat. TAMTÉŽ, kn. 169, 8. 9. 1635, fol. 45, 234v, 391; LECHNER, K. (ED.): *Handbuch der historischen Stätten*, s. 38–39; GRÜLL, G.: *Kurze Geschichte von Freistadt*. Linz 1949.

(200) „Kais. Anmahnungs Befehl an die Stadt Steyer, wassmassen Sie denen Dominicanem alda die ihnen Kloster angelegene 2 Häuser um die vorgeschlagene Zahlungs-Mittel, oder aber um das Christophen Deuerls Emigranten alda hinterstelligen nach Steyer, oder andere dergleichen Mittel einantworten lassen sollen...“ HKA WIEN, Gedenkbücher, Österreichische Reihe, kn. 170, 23. 8. 1631, fol. 134v.

(201) Nejdříve se to týkalo panství Johannstein, posléze jeho zástupci ještě žádali o přidělení statků Pirchen, Liebenstein, Pleichen, Kager a Wetzlsdorf. Jednání v této věci vůbec nebyla jednoduchá a císařská dvorská komora se vedle obvyklého postupu přes místodržitele Herbersdorfa obrátila také na vicedoma v Linci Jörga Pflügela a dokonce na samotného kur-

Také další konfiskační jednání z průběhu dvacátých let se týkala především jörgerovských majetků. Mezi jejich nabyvateli však tentokrát byly světské osoby. Konfiskátů po rodině Jörgerů ve svůj prospěch využívala i panovníkova rodina. Císařovna Eleonora z Mantovy si nejprve nechala připsat statek Walpersdorf v Dolních Rakousích, posléze jej však s Janem Ruprechtem Hegenmüllerem vyměnila za jiný jörgerovský konfiskát, tentokráté léno Aschach v zemi nad Enží, západně od Lince.²⁰² Místodržící v Horních Rakousích Adam z Herbersdorfu získal panství Pernstein, což byl nepochybně na jedné straně císařův dík za práci, kterou v zemi provedl, na druhé straně to zřejmě bylo výsledkem jeho dobré informovanosti o stavu konfiskačního procesu. Karel z Harrachu získal „*kauflich*“ panství Pürnstein a Stauf, Baltazar z Thonhausenu panství Steyregg.²⁰³ Panství Heinrichschlag Helmharda Jörgera bylo i se zeměpanskými lény a mobiliem přiznáno jako protihodnota za jeho pohledávky u vídeňského dvora císařskému radovi a komorníkovi, svobodnému pánovi Štěpánovi z Heimmu.²⁰⁴ Dominium a hrad Ennsegg po Ondřeji Ungnadovi získal Josef z Kirchberga.²⁰⁵ Všechna zmiňovaná předání zpravidla probíhala bez zvláštních problémů a v konfiskačních materiálech se vyskytují pouze v jednom či dvou dokumentech. Stačilo, aby byla vyhotovena náležitá taxa, sepsán majetek a vyhotovena akta potřebná pro předání dominia. V některých případech, kdy byli nabyvatelé v pozici císařových věřitelů, souhlasil panovník s převzetím dluhů ležících na předávaném panství na bedra komory. S takovými podmínkami však měla komora kolem roku 1624 již dostatek zkušeností a celý proces to obvykle příliš nezdržovalo. Z právního hlediska byly zmíněné prodeje a předání charakterizovány jako „poskytnuté v poddanost“ a dědičné. Poněkud více komplikovaný byl případ města Freistadtu, kde nabyvatel hrabě Meggau žádal vyřešení

fiřta Maxmiliána Bavorského. Kromě toho byla na místo vyslána komise, jejímiž členy byli Gottfried ze Sallburga a Konstantin Grundemann. TAMTÉŽ, kn. 169, fol. 199v, 204, 205.

(202) TAMTÉŽ, kn. 169, 13. 10. 1626, fol. 121.

(203) Panství Steyregg od roku 1580 náleželo Jörgerům z Tolleta, roku 1634 je získali Ungnadové z Weißenwolfu. LECHNER, K. (ED.): *Handbuch der historischen Stätten*, s. 122.

(204) „Kay. Befehl an hinterlassene Hof-Kammer zu verordnen, weil IM dem Herrn Stephan von Haimb Freyh. in Abschlag seiner Hofsanforderung das Gut Heinrichschlag...“ HKA WIEN, Gedenkbücher, Österreichische Reihe, kn. 169, fol. 46v. WURM, H.: *Die Jörger von Tollet*, s. 283–284.

(205) „Kays. Befehl an den Statthalter zu Linz H. Gr. Adam v. Herbersdorf, daß er über die Ihme bereit völlig beschehene Einantwortung der Graf- und Herrschaften Orth und Pernstein, den Ihne zugleich eingeschlossenen gebrauchigen Revers, dann auch die bey seinen Händen habenden Kays. Obligation wegen die ihne von dem Fürsten Eggenburg cedierte m/80 fl. zu der Hofkammer alsobald einliefern sollen...“ HKA WIEN, Gedenkbücher, Österreichische Reihe, kn. 169, fol. 81.

dlužních nároků a závazků, jež oproti obecným právním nařízením císaře na sebe nechtěl převzít.²⁰⁶ V případě panství Heinrichschlag, ležícího nedaleko Freistadtu, se zase bylo nutno vypořádat s „*Bestandmannem*“ Jakubem Grüberem, který v okamžiku předání dominium spravoval.²⁰⁷ V případě Pernsteina bylo potřeba vyřešit otázku duchovních lén. Navíc se na jörgerovských panstvích Scharnstein a Pernstein, předaných Wolfradtovi a Herberstdorfovi, projevíly jisté problémy. Ani v Rakousích se totiž nepodařilo vyhnout konkurenci mezi jednotlivými císařovými straníky. Ukázalo se, že zde má určité nároky i kníže Jan Oldřich z Eggenberga. Císařská dvorská komora v tomto případě ponechala panství Pernstein (a kromě toho dominium Ort) Herbersdorfovi.²⁰⁸ Ve vztahu k Eggenbergovi přistoupila k finančnímu vyrovnání. Místodržitele v Linci, jehož se případ týkal nejen jako císařského úředníka, ale i jako pozemkového pána, však důrazně pokárala. Byl upozorněn, že je napříště při předávání statků potřeba vyhnout se jakýmkoliv „*difficultaten*“.²⁰⁹ Na své si alespoň krátkodobě přišel i hornorakouský prokurátor, komorní rada a konfiskační komisař Jan Křtitel Spindler z Hofeggu, jenž po několika neúspěšných žádostech o tschernemblovská i jörgerovská dominia roku 1629 za své cenné služby získal městečko Mauthausen nedaleko Lince.²¹⁰ Svého nově nabytého jmění si však dlouho neužil, neboť za dva roky nato, v říjnu 1631, je již v materiálech císařské dvorské komory označován za nebožtíka a panství Mauthausen (podobně jako již dříve celá řada tschernemblovských, ungnadovských i jörgerovských konfiskátů) padlo do rukou aktivního a pohotového Helfrieda Leonarda z Meggau.²¹¹

(206) „Renovierung Kays. Versicherung für die Stadt Freystatt in Österreich ob der Enns über Ihre habende unterschiedliche Schuldforderungen gegen Unterpand der Kays. Mauthausen...“ TAMTĚŽ, kn. 168, I. 8. 1624, fol. 514.

(207) TAMTĚŽ, kn. 169, 13. 9. 1625, fol. 46v.

(208) MOSSER, A.: *Beiträge zur Geschichte der Grundherrschaft in Oberösterreich*. Unter besonderer Berücksichtigung der Herrschaft Ort am Traunsee. Wien 1965. (Disertace uložená na Viedeňské univerzitě.)

(209) „Resolution an Statthalter zu Lintz, Herrn Adamem Grafen zu Herbersdorf, daß IKM ihme das Ius, so der Fürst von Eggenberg bey beeden Carl Jörgerischen Herrschaften Scharnstein und Pernstein, mit dem darlehen der m/80 fl. gehabt, gleichergestalt an sich zu bringen gn. verwilligt, daß er solche Güter auf Rettung genießen, sich der Interesse 6 per Cento zahlhaft machen möge, das übrige aber ins Hof-Kriegs-Zahl-Amt erlegen.“ HKA WIEN, Gedenkbücher, Österreichische Reihe, kn. 168, 5. 12. 1623, fol. 451v.

(210) „Versicherungs-Decret an Herrn Johann Baptista Spindler Hof-Kammer-Rath...“ TAMTĚŽ, kn. 169, Prag 22. 12. 1627, fol. 234v. LECHNER, K. (ED.): *Handbuch der historischen Stätten*, s. 77–78; MAYER, J.: *Geschichte des Hauses Mauthausen*. Mauthausen 1908.

(211) HKA WIEN, Gedenkbücher, Österreichische Reihe, kn. 170, fol. 168–189. Meggauové toto panství roku 1644 prodali Cavrianiům.

Selské povstání a návrat pod habsburskou správu

V letech 1626 a 1627 byla v Horních Rakousích uskutečněna poslední etapa pacifikace země. Její kořeny lze hledat v krizi spojené s odporem části zdejšího obyvatelstva proti rekatolizaci a disciplinaci země, jež vyústila ve „Frankenburger Würfelspiel“, při němž bylo popraveno oběšením 17 osob.²¹² Souvisela dále s vypuknutím, průběhem a porážkou selského povstání. Rekatolizace měla do budoucnosti jednou pro vždy změnit „rebelantský“ charakter země, o němž Khevenhüller hovořil ještě roku 1633. Selské povstání v Horních Rakousích navíc nebylo ani ze strany někdejší protihabsburské stavovské opozice považováno za projev politického a ozbrojeného odporu, s nímž by bylo možné či vhodné se spojit nebo alespoň výrazně sympatizovat. Ačkoliv se sedlákům podařilo dokonce oblehnout Linec, porazit Bavyry nedokázali a jejich předák Štěpán Fadinger byl v bojích zabit. Císař sedlákům sice slíbil mírné zacházení a dokonce zlepšení jejich sociální situace, Maxmilián Bavorský však proti nim naopak zakročil silou a u Gmundenu je porazil. Situace v Horních Rakousích se i přesto podobně jako v ostatních zemích monarchie přece jen postupně stabilizovala.²¹³

Roku 1628 přestaly Horní Rakousy náležet pod vládu Bavorska a vrátily se pod přímou habsburskou správu. Skončil zde zvláštní právní stav, reprezentovaný místodržitelskou vládou Adama z Herbersdorfu, která byla na krátký čas (do okamžiku jeho smrti roku 1628) vystřídána „klasicou“ hejtmanskou vládou téhož šlechtice a posléze předána Janu Ludvíkovi z Kufsteina.²¹⁴ Období rekatolizace a disciplinace v Horních Rakousích tak paradoxně dostal na starost konvertita a někdejší vůdce proticísařské opozice v sousedních Dolních Rakousích. Rozpor mezi radikalitou vystoupení hornorakouských stavů, jejich omezeným potrestáním zaměřeným na několik málo osob a pozdějším příklonem k omilostnění a restituci, avšak kombinovaným s tvrdou rekatolizací, se stal typickým atributem konfiskačního procesu v Horních Rakousích.²¹⁵ Jak zdůraznil

(212) V Horních Rakousích došlo v polovině dvacátých let k místním nepokojům, jež byly zapříčiněny dosazováním katolických duchovních do protestantských fár. Mnoho osob nechal Herbersdorf uvěznit a 17 popravit. ZÖLLNER, E.: *Geschichte Österreichs*, s. 213.

(213) TAMTÉŽ, s. 214.

(214) „Landshauptmann Ob der Enns von Kuefstain...“ HKA WIEN, Gedenkbücher, Österreichische Reihe, kn. 170, fol. 220–230.

(215) Jan Ludvík z Kufsteina (1587–1657) stál nejdříve v čele opozice proti Ferdinandovi II. v Dolních Rakousích. Byl vzdělaným luteránem, mimo jiné překládal spisy ze španělštiny a latiny. Byl jedním ze spoluorganizátorů opozičního sjezdu dolnorakouských stavů v Hornu. Ještě před bitvou na Bílé hoře konvertoval ke katolicismu, pro rod zachránil majetek

i Robert J. W. Evans, země byla přísně rekatolizována a také zemské sněmy ztratily na svém někdejší významu. Zemská šlechta se zde v 17. století scházela pouze v malém počtu a většinu skutečných rozhodovacích pravomocí převzali císařští úředníci nejrůznějších stupňů.²¹⁶

v Greillensteinu a navíc jako hornorakouský zemský hejtman vstoupil do císařských služeb. EVANS, R. J. W.: *Das Werden der Habsburgermonarchie*, s. 138. O konverzi Jana Ludvíka z Kufsteina srov. WINKELBAUER, T.: *Fürst und Fürstendiener*, s. 128–129.

(216) EVANS, R. J. W.: *Das Werden der Habsburgermonarchie*, s. 131–132.